

Kam vodi ta pot?

Družbene posledice druge industrijske revolucije (Globus, Zagreb 1989, 151 str.)

Naslov te knjige je nesporno paradigmatsko zanimiv. Avtor obravnava v posebnih poglavjih posledice nove znanstveno-tehnične revolucije, predpostavke vseh treh znanstveno-tehničnih revolucij, spremembe v ekonomski, socialni, politični in kulturni formaciji družbe. Posebno pozornost posveti stanju dežel Tretjega sveta. V drugem delu pa obravnava položaj posameznika v informacijski družbi, in to na antropološko poglobljen način. Knjiga vsebuje tudi predgovor Alexandra Kinga, sedanjega predsednika Rimskega kluba, pogovor in podatke o Adamu Schaffu in o Rinskem klubu.

V uvodu piše Aleksander King, da gre za novo letno poročilo Rimskega kluba, ki se navezuje na poročilo, ki sta ga leta 1982 izdala Schaff in Günther Friedrichs v knjigi »elektronika in družba v dobro ali zlo?«. V pogovoru k tej knjigi je Schaff pisal o daljnoročnih socialnih vplivih nove tehnologije na zaposlitev, prosti čas in izobraževanje. Poudarjen je izreden pomen nove tehnologije za blagostanje, hkrati pa je tudi opozorjeno na težave, zaradi katerih je potrebno radikalno spremeniti družbo. Nastanek tega poročila je motiviran z upom in strahom pred informacijsko družbo. Schaff je optimist in predpostavlja, da ne bo prišlo do atomske katastrofe. Manuelno delo bi utegnilo izginiti v 20–30 letih. Materialno bogastvo bi po prerazdelitvi lahko postalo opij za ljudstvo. Po izginjanju razrednih razlik se bo pojavilo novo razslojevanje na tiste, ki vedo, in na tiste, ki ne bodo imeli znanja. Država bo pa še nadalje obstajala – ne zaradi oblasti nad ljudmi, ampak zaradi oblasti nad stvarmi. Vprašanje je, ali bodo z negacijo klasičnega proletariata izginili tudi razredi, saj avtor sam pravi, da bo skušala buržoazija svoje pozicije zadržati.

Razvoj mikroelektronike bo (verjetno) omogočal razvoj demokracije s široko distribucijo moči in odločitev, z decentralizacijo proizvodnje in rastjo individualne odgovornosti in svobode. Hkrati pa bo to odprlo vra-

ta za nastajanje novih diktatur v stilu Velikega brata. Seveda bo informacijska družba odprla tudi vprašanje smisla in vrednot nove kvalitete življenja.

Schaff se vprašuje po pozitivnem smislu nastajajočih sprememb. Če je smisel prve industrijske revolucije v tem, da človeka razbremeni težkega manualnega dela, je pa smisel druge v tem, da mu z avtomatizacijo dopolni umsko delo. Že Marx je predvideval avtomatizacijo proizvodnje in nastajanje čutil – teoretikov. Informacijska tehnologija pomeni gotovo napredek umetnih teoretičnih čutov. To bo omogočilo večanje človekovih umskih sposobnosti. Prva industrijska revolucija je omogočila povečanje človekove fizične moči nad naravo s podaljškom človekovih telesnih čutil v smislu mehanskih strojev. Vprašanje je, katera institucija naj nadomesti tradicionalno prekletstvo dela. V 21. stoletju vidi Schaff dominacijo mikrobiologije v smislu genetskega inženiringa, mikroelektronike in nuklearne energije. Schaff se moti, ko piše, da bodo socialistične države lažje reševale krizo brezposelnosti, ker nimajo in ne bodo imele privatne lastnine. Družbo prihodnosti, ki po dosedanjih predstavah ne bo niti kapitalistična niti socialistična, Schaff imenuje po njeni kolektivistično-ekonomski osnovi, vključno s privatno iniciativo.

Družbeni razred pomeni interakcijsko povezanost medsebojnih odnosov med ljudmi, ki izhajajo iz lastništva nad proizvodjalnimi sredstvi. Ukinitve dela še ne pomeni ukinitve dejavnosti. Razlog za nastop novega razreda znanstvenikov, tehnikov, managerjev je v tem, da je znanost že danes proizvodjalna sila. Gre za preseganje protislovja (ki ga Schaff raje označuje z razliko) med manuelnim in umskim delom, kar je star sen, ki je še vedno aktualen. Schaff meni, da bo znanstveno-tehnična revolucija dajala možnosti za razvoj družbe tako v smeri demokracije kot totalitarizma. Schaff meni podobno kot Bloch, da socialistične države danes nimajo razvite demokracije, ker niso prevzele in obogatile dediščine meščanske revolucije. Izvor tehnološkega zaostajanja za kapitalističnimi državami pa vidi v pomanjkanju svobode mišljenja in znanstvenih diskusij. Avtor se ukvarja tudi z vprašanjem, kakšna je pot od nacionalnih k univerzalni kulturi. S kulturo razume celoto človekovih materialnih in duhovnih pro-

duktov. Kultura je nacionalna in nadnacionalna. Informacijska družba omogoča človeku kozmopolitsko stališče – meščana sveta; vsak lahko komunicira z vsakim, kajti komunikacije niso več lokalno vezane, vendar se z njimi spreminja tudi folklorna kultura. Bistveno je vprašanje, ali se bo v teh procesih izginevanja dosedanjih stereotipov obogatila človekova individualnost. Že pri Frommu so stereotipi sestavina družbenega značaja, ki omogoča razumevanja individualnega vedenja. Le-to je kvazinstinktivno, ker je pogojeno s posebnimi mehanizmi (avtomatizirano), uveljavljanjem družbenih norm. Z usklajevanjem genetskega in družbenega koda je individuum naravno in družbeno bitje.

V drugem delu knjige se Schaff podrobneje ukvarja z vprašanjem polivalentnega posameznika, ki ni le determiniran, ampak je tudi indeterminiran. Individuum postane to, kar je, prek jezika, sistema vrednot, ki jih dobi z vzgojo, in družbenih norm, ki so povezane s stereotipi. Posameznik bo v informacijski družbi bolj družben in bolj osamljen kot doslej. Po svojem materialnem bogastvu bodo ljudje neodvisni drug od drugega. Schaff proučuje nezaposlenost kot ekonomski, politični in psihološki fenomen. Pri iskanju smisla življenja se naslanja na logoterapijo, kakor jo je razvil dunajski psihiater Victor Frankl v smislu izpolnjevanja eksistencialne praznine življenja. Podobno kot Günther Anders v delu Zastarelost človeka (1984) tudi Schaff ugotavlja, da prinaša osvobajanje od dela kot dolžnosti s seboj tudi negativno stran. Z delom kot načinom pridobivanja bogastva, ki ga bo družba nudila na drug način, bodo ljudje izgubljali smisel življenja. »Delo pomeni simbol samostojnosti, polnost družbene pomembnosti in sredstvo za pridobitev socialnega statusa« (Schaff, 1989; 104). Brezposelni ne bo imel želje po učenju, nakar bo zavladal dolgčas. Brezposelnost je lahko izvor patoloških pojavov, ki se že sedaj izražajo v odvisnosti od drog in alkoholizmu, kriminalu. Medtem ko je Aristotel v splošnem brezdelju videl le nepotrebnost odnosa med gospodarji in sužnji, pa je F. M. Dostojevski predvideval popoln kulturni genocid. Negativne posledice brezdelja opozarjajo na nevarnost »upora proti delu«. Šešić opozarja na to, da je kapitalistično izkoriščanje delovne sile delavca sicer funkcionalno smiselno, vrednotno pa nesmiselno (Šešić, 1977:189).

Vendar Schaff ne napoveduje za prihodnost popolnega izginotja vseh dosedanjih oblik dela. Področja ustvarjalnega dela se bodo še razvijala kot tudi oblike socialnega in kontrolnoupornega dela. Čim več bo prostega časa, tem več bo moralo biti strokovnjakov za oblikovanje njegove vsebine. Poljedelstvo in živinoreja spadata med nenadomestljivi panogi človekove dejavnosti. Avtor meni, da se bo gotovo vaško prebivalstvo v prihodnje zaradi avtomatizacije še zmanjševalo. Nastajale bodo še nove panoge, v katerih se bodo ljudje zaposlovali. Med nadomestne dejavnosti za nezaposlene šteje Schaff permanentno izobraževanje, ki naj bi bilo obvezno kot je danes osnovna šola. Le novi učeči človek bo univerzalen. Zanimivo je, da Schaff postavlja permanentno izobraževanje, ki je bilo pri Platonu v vlogi političnega odločanja, v funkcijo informacijske družbe. Manuelno delo bo obstajalo v vlogi ohranjanja zdravega načina življenja, ne pa več v socialno-ekonomski vlogi. Avtomatizacija in robotizacija bosta omogočili, da bo tradicionalno delo »spremenilo svojo obliko, ali pa bo ohranilo staro z elementi ustvarjalnega dela« (Schaff, 116). To pomeni, da se bosta spremenili mesta in vloge dela, s tem pa tudi njegov ethos in stil individualnega življenja. Delo bo spremenilo svoj značaj v korist človeka. Posamezniki bodo delo opravljali z veseljem, ker jim bo kot redka dobrina potrebno. Možno je, da bodo ljudje v informacijski družbi srečnejši. V svobodnem času bo prevladovala igra. Avtor napoveduje, da bo v informacijski družbi namesto današnjega potrošnega, prevladoval bivanjski tip človeka (Fromm). Vloga religije bo večja kot je danes.

Vprašanje smisla dela je globlje kot smo si ga zastavljali doslej. Ne gre samo za družbeno skrb za ustvarjalno delo, skrb za kadre, za organizacijo svobodnega (prostega) časa.¹ Gre za spremembo mišljenjskih obrazcev. Schaff v poročilu zastopa enako stališče, kot ga je izpovedal že v knjigi »Mikroelektronika in družba – v dobro ali zlo«. »Mikroelektronska revolucija bo resnično revolucionarna le, če ji bo uspelo ustvariti družbo enakosti z visoko stopnjo industrijske demokracije in z možnostjo ustvarjalne samouresničitve večine . . . Status quo politika in linearno raz-

¹ O smislu dela glej Šešić, Bogdan: Čovjek, smisao i besmisao, Rad, Beograd 1977, str. 299–304.

mišljanje ne bodo prodrli k novi družbi, ki je načelno mogoča« (Friedrichs-Schaff 1983:255). Ključ za rešitev zgodovinske alternative, ali bo mikroelektronska (r)evolucija samo podaljšek obstoječe industrializacije ali pa radikalna novost, je v človeku samem.

Bogomir Novak

Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States

(C. Lloyd Brown-John, ed. Lanham, Maryland: University Press of America, 1988, str. 406)

Knjiga Centralistične in decentralistične težnje v federativnih državah ima svoj začetek v zbirki referatov, predstavljenih 1982. leta na svetovnem kongresu IPSE v Rio de Janeiru. Knjiga je tako rezultat dalj časa trajajočega projekta, ki naj bi odgovoril predvsem na vprašanje aktualnih tendenc v posameznih federalnih državah, vendar pa avtorji (skupno jih je 31) največkrat ne odgovarjajo direktno, ali pa se celo ne približajo temi, vendar se zdi, da to ne moti, čeprav bi lahko rekli, da so ostali dolžni jasnejšega odgovora.

Prvi del knjige z naslovom »Primerjalni federalizem« proučuje zgodovinski razvoj tega področja in uporabo (ali zlorabo) komparativne metodologije. Ostalih sedem delov razsvetljuje ravnotežje centripetalnih in centrifugalnih sil v 15 državah. Nedvomno je teoretično-metodološki uvod boljši del knjige, komparativna metodologija pa tudi za nas vse bolj zanimiva, ko se na sodobne težnje sklicujejo tako pristaši krepitve centralizma kot njegovi nasprotniki.

V knjigi najdemo zelo različne poudarke in vrednostna izhodišča. V njej je zbran in razvrščen zares impresiven obseg podatkov. Zanimivo je, da avtorji vseh 27 prispevkov v tem zborniku federalizem obravnavajo kot evolutivni proces. Poudarek ni na ustavnih

oblikah, tako da so politološka izhodišča evidentna.

Tradicionalno so ZDA, in v nadaljevanju Avstralija in Kanada, postavljene kot model federalizma (kar se veže na klasična dela K. C. Wheara, ki se v zborniku pogosto citira). Za ravnotežje tej pristranosti so v knjigi obsežnejši prispevki, ki obravnavajo razvijajoči se svet (Indijo, Nigerijo), ZSSR (Jugoslavija je vključena v njeno sfero) in Zahodno Evropo (Belgijo, Nizozemsko, Švico, ZRN in Avstrijo). Pričakovali bi, da bo večja pozornost posvečena Južni Ameriki in posebej Braziliji. Zelo kratek prispevek obravnava Venezuelo in upravno decentralizacijo v njej, vendar brez poskusa širših primerjav z drugimi deželami Latinske Amerike.

Paradoksalno je, da je prav pomanjkanje primerjav glavna omejitev in slabost te knjige. Večina avtorjev (z izjemo Dale Krane in Earla H. Frya) namreč obravnava problematiko federalizma v eni, ali največ dveh ali treh državah. Takšen pristop se danes smatra zastarel, se pa presenetljivo uporablja prav v tem primerjalnem zborniku. Drugo, kot v mnogih podobnih zbornikih, so tudi tu prispevki zelo neizenačeni, tako po obsegu in še bolj po kvaliteti. Vendar pa je mogoče naslednje šteti za zelo dobre in jih velja pohvaliti; to so: Michael Burges (Can Comparative Federalism Really be Comparative?), Alain Gagnon (Federalism in Multi-Community Countries: A Theoretical and Comparative Analysis), Dale Krane (The Evolutionary Patterns of Federal States), David E. Smith (Prairie Political Cultures and Canadian Federalism), Roberta Mc Kown (Federalism in Africa) in John Yin (Soviet Federalism Re-Identified). Kljub solidni izdaji pa so v knjigi tudi nekatere napake (manjkajo opombe in pod.).

Še največji prispevek knjige *Centralizing and Decentralizing Trends in Federal States* je obseg zbranih podatkov, medtem ko je novih idej in nakazanih perspektiv bistveno manj. Nedvomno pa bo knjiga služila kot dober pregled stanja na področju primerjalnega federalizma. Povezanost teh teženj – centralizacije in decentralizacije v federalnih državah z (ne)demokratizacijo je v nekaterih prispevkih premalo razvidna.

Marjan Brezovšek